

Куранова С. І.

ЖАНРОВІ ПАРАМЕТРИ СТВОРЕННЯ ДИСКУРС-ПОРТРЕТА ПУБЛІЧНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено опису генологічної складової створення дискурс-портрета публічної мовної особистості. Розглянуто такі ключові параметри базисного дискурс-аналізу, як жанр, реєстр, контекст, мовна компетенція, комунікативна компетенція, тезаурус. Визначено роль кожного з цих параметрів у створенні дискурс-портрета публічної мовної особистості.

Ключові слова: мовна особистість, дискурс, дискурс-аналіз, мовленнєвий жанр, мовленнєва подія, інтертекстуальність, реєстр.

Дослідження мовної особистості є актуальним напрямом сучасних лінгвістичних студій. Окремі аспекти цього напрямку розвивали зокрема Т. ван Дейк, Р. де Богранд, Ю. Караулов, С. Сухих, І. Ухванова-Шмигова [8; 7; 3; 5; 6]. Від початку вивчення мовної особистості як окремої течії наукових розвідок було пов'язане з дослідженням стилю письменників та розвитком текстової лінгвістики. З часом наукові пошуки такого роду зосередилися здебільшого на соціальному конструктивізмові як одній зі складових аналізу процесів комунікації. Значних успіхів лінгвістична теорія особистості досягла наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. у зв'язку з розвитком прагмалінгвістики. Нині теорія створення дискурс-портрета мовної особистості є новим напрямом у психолінгвістичних дослідженнях.

Метою статті є окреслити параметри генологічної складової створення дискурс-портрета публічної мовної особистості, розглянути такі ключові параметри базисного дискурс-аналізу, як жанр, реєстр, контекст, мовна компетенція, комунікативна компетенція, тезаурус, визначити роль кожного з цих параметрів у створенні дискурс-портрета публічної мовної особистості.

Мовна особистість є багаторівневою функціональною системою, що охоплює три рівні: володіння мовою (мовна компетенція), володіння засобами здійснення мовленнєвої взаємодії (комунікативна компетенція), знання світу (тезаурус). Це сукупність здатностей до створення та сприйняття мовленнєвих витворів (текстів), що різняться ступенем та глибиною відображення дійсності, певною цілеспрямованістю [3, с. 245]. На сучасному етапі простежуються чотири основні напрями вивчення мовної особистості: 1) вікова психолінгвістика; 2) комунікативна поведінка мовної особистості; 3) типологія мовних спіль-

нот і особистостей; 4) норма і патологія в мовленні.

Першим кроком у створенні дискурс-портрета публічної мовної особистості має стати визначення усього переліку мовленнєвих жанрів, що вона використовує. Такий перелік є індивідуальним, і навіть у інституційному публічному дискурсі спостерігаються значні відмінності як у самому переліку відповідних жанрів, так і у способах їх функціонування. Зокрема, публічні особистості можуть мати сторінки у соціальних мережах, але у різний спосіб «підтримувати» їх.

Актуальним і досі спірним залишається питання визначення жанрових характеристик дискурсу. Існують різні підходи стосовно співвідношення та розмежування понять «дискурс», «жанр», «стиль», «реєстр», «контекст», «жанроїд», щодо обґрунтованості застосування та виокремлення під час аналізу відповідних структурних елементів (як-от висловлювання, мовленнєвий акт, мовленнєвий хід тощо), а також щодо класифікації та структурування жанрів. Одним із найбільш структурованих у формально-граматичному, смислового та змістового плані є публічний дискурс, а одним із перспективних напрямів його дослідження – проблема функціонування в ньому мовної особистості. У межах такого напрямку вивчають, зокрема, перелік жанрів, що використовує мовець, та визначають відповідні їхні структурно-сміслові та семантичні характеристики.

У публічному дискурсі мовна особистість використовує певний перелік жанрів, що зумовлені її усвідомленою діяльністю (професією, ідеологічними, політичними установками та переконаннями, рівнем освіти тощо). Цей перелік є відносно сталим, тобто певні жанри регулярно використовуються в мовленнєвій діяльності публічних мовних особистостей.

Поняття «мовленнєвий жанр» безпосередньо пов'язане з поняттям «висловлювання». Мовлення реалізується у формі відповідних усних чи письмових висловлювань, які через тематичне наповнення, стиль та композиційну побудову відбивають специфічні умови та мету діяльності [1, с. 237]. Кожне конкретне висловлювання є індивідуальним, але в різних сферах реалізації мовленнєвої діяльності відтворюються відповідні власні порівняно стійкі типи таких висловлювань. Їх М. Бахтін називав мовленнєвими жанрами. Кожна сфера реалізації мовленнєвої діяльності має власний репертуар мовленнєвих жанрів [1, с. 239]. У сучасних лінгвістичних дослідженнях мовленнєві жанри постають як організовані за польовим принципом, відкриті, динамічні, історично змінні структури [2, с. 59]. Окремою проблемою водночас є відмінності у підходах до класифікації мовленнєвих жанрів. М. Бахтін розрізняв у першу чергу такі види мовленнєвих жанрів, як первинні (прості) та вторинні (складні). Первинні мовленнєві жанри безпосередньо пов'язані з повсякденним спілкуванням, тому М. Бахтін називав їх також «життєвими жанрами». Вторинні (складні) мовленнєві жанри – це романи, драми, наукові дослідження, великі публіцистичні жанри тощо.

Важливим аспектом є співвідношення мовленнєвих жанрів та стилістики. Будь-який стиль безпосередньо пов'язаний з висловлюваннями та типовими формами висловлювань, тобто мовленнєвими жанрами. На думку Т. ван Дейка, дискурс-аналіз передбачає опис відповідних жанрів через дослідження стилю, риторики та схематичних структур (суперструктур) відповідних текстів [8, с. 11]. Стиль як один з аспектів дослідження дискурсу зумовлює вивчення вибору мовцем різних варіантів значень слів, термінів тощо [8, с. 11]. Наприклад, при описі громадянської війни її учасників можна назвати «бійцями», «повстанцями», «терористами» тощо. Вибір відповідного слова залежить від типу дискурсу (новинний репортаж, передова стаття, політична пропаганда тощо), а також від того, до якої групи учасників належить мовець. Тому різні повідомлення про одні й ті самі події, людей можуть містити лексичні одиниці з різним стилістичним забарвленням. Такі варіації можуть бути зумовленими контекстом. Стиль також може реалізуватися через різні функціональні варіанти: особливості вимови, написання, візуальні елементи, жести, порядок слів, порядок розташування речень для опису однієї події.

Застосування жанрової та реєстрової теорії у лінгвістичних дослідженнях дискурсу дозволяє знайти теоретичне обґрунтування при визначенні

спільних та відмінних рис досліджуваних текстів, з'ясувати зв'язки текстових значень з контекстуальними вимірами [9, р. 230]. Разом із поняттям «жанр» у таких дослідженнях вживають також поняття «реєстр». Поняття «реєстр» стосується впливу контекстних параметрів на вибір відповідних мовних засобів. Контекст також унеможливує використання певних висловлювань або може змінювати значення (так само, як існують вимоги етикету, більш або менш прийнятні форми поведінки відповідно до ситуації тощо). Певні параметри соціального контексту, як-от розташування комунікантів, наявність спільних базових знань, однакове ставлення до повідомлюваного тощо, впливають на вибір відповідних висловлювань. Наприклад, є найбільш прийнятні фрази для початку лекції, інтерв'ю, публічного виступу тощо. Існує декілька теорій стосовно співвідношення мови та контексту, серед яких С. Еггінс та Дж. Мартін виокремлюють «етнографічні», або відносно «слабкі», та «соціально-семіотичні» (відносно «сильні») [9, р. 234–235]. Прихильники «етнографічного» підходу вважають, що кількість контекстуальних вимірів, які зумовлюють вибір тих чи тих мовних засобів, є фактично неосяжною; на думку прихильників «соціально-семіотичного» підходу, навпаки, існує обмежена кількість таких вимірів, і їх можна та необхідно відповідним чином структурувати.

Основною метою застосування реєстрової та жанрової теорії у лінгвістичних дослідженнях є визначення відповідних відмінностей досліджуваних текстів та поетапне виокремлення дискурсивних структур, що допомагають системно аналізувати ці тексти. Відношення між текстом та контекстом визначаються як можливі, але не остаточно унормовані: наприклад, використання певного жанру у певному культурному середовищі може видаватися більш прийнятним.

Існує декілька традицій дослідження реєстру, зокрема, європейська, одним з підвидів якої є «британський контекстуалізм», американська, австралійська [9, р. 238–239]. Представники «британського контекстуалізму» (Дж. Ферт, М. А. К. Хеллідей, Р. Хасан) вважають, що існує прямий зв'язок між функціональною організацією мови та організацією контексту.

У руслі американського напряму аналізу контексту (Д. Хаймс та ін.) застосовують схему розмови [9, р. 239] – наприклад, лист опитування. Така схема допомагає з'ясувати, яким чином мовець набуває відповідної комунікативної компетенції та вирішує, що має сенс у комунікативній події.

Вибір та вживання автором відповідних слів чи лексико-граматичних та граматичних структур

відбиває певні риси контексту. Детальний аналіз дає змогу визначити, який саме вимір соціального контексту впливає на мовні засоби досліджуваного тексту. Наприклад, якщо автор створює офіційний діловий документ, то не використовує персональну референцію, оскільки знає, що вона не властива такого роду текстам. Отже, суттєвим є вибір відповідного шляху створення тексту. Важливими є також відповідні ролі авторів текстів (наприклад, освітянин, критик, коментатор, парламентар, аналітик тощо). Передусім ідеться про вплив відповідних соціальних ролей на вибір певних способів оформлення текстів: освітянин, зокрема, має уникати оцінних суджень, демонстрації власного ставлення, спортивний коментатор може додавати емоційно забарвлену лексику. Тексти відображають рівень володіння темою, наявність спеціальних знань у тій чи тій сфері. Такі знання відбиваються на рівні лексики автора та на рівні текстових категорій, зокрема інтертекстуальності.

При жанровому та реєстровому аналізі потрібно визначити як суто лінгвістичні, так і контекстуальні параметри текстів. Тобто такий аналіз має на меті дослідити відображення в тексті відповідних предметів, об'єктів, явищ, створення в ньому відповідних уявлень про реальність. У такий спосіб окреслюють основну ідею тексту. Окрім того, внаслідок такого аналізу можна зробити відповідні висновки щодо автора, зокрема його ставлення до теми та аудиторії. Це міжособистісне значення тексту. Нарешті, через відповідні текстові категорії можна зробити висновок про дискурсивну структуру тексту як мовленнєвої події та (через категорію інтертекстуальності) його зв'язок з іншими мовленнєвими подіями (а саме про формування дискурсивної зв'язності).

Дослідження реєстру передбачає вивчення системних зв'язків між організацією мови та контексту [9, р. 242]. Такий підхід в цілому є системно-функціональним та може бути представлений у вигляді моделі, в якій кожній структурній частині контексту відповідають структурні елементи значення, дискурсивно-семантичних схем (когезія) та лексико-граматичних схем. Контекст організовується такими складовими, як різновиди соціальних дій (field), конфігурація соціальних ролей (tenor), специфіка каналу комунікації (mode). Значення в цій моделі представлено як досвідне, міжособистісне та текстове. Дискурсивно-семантичні схеми містять засоби лексичної когезії, засоби зв'язку, мовленнєві функції, структуру трансакцій, референцію. Лексико-граматичні схеми організовуються перехідністю, логіко-семантичними зв'язками,

станом, модальністю, ставленням, темою, інформаційною структурою, номіналізацією. Отже, соціальним діям відповідає досвідне значення, засоби лексичної когезії, засоби зв'язку, перехідність, логіко-семантичні відношення (таксис). Конфігурація соціальних ролей узгоджується з міжособистісним значенням, мовленнєвими функціями, структурою трансакцій, станом, модальністю, ставленням. Специфіка каналу комунікації відповідає текстовому значенню, референції, темі, інформаційній структурі, номіналізації.

Застосування цієї системно-функціональної моделі для текстово-лінгвістичних досліджень відкриває також нові шляхи для характеристики контекстуальних параметрів, а саме соціальних дій, каналу комунікації та конфігурації соціальних ролей [9, р. 242–243]. С. Еггінс та Дж. Мартін трактують реєстрову та жанрову теорії як функціонально-варіативну, що має на меті досліджувати відповідні відмінності між текстами та визначати контекстуальні мотивації таких відмінностей [9, р. 236]. Отже, до методик і прийомів текстової лінгвістики додається дослідження відповідних вимірів соціального та культурного контекстів, а саме засобів їхнього мовного вираження. Реєстрова та жанрова теорії передбачають застосування лінгвістичного та контекстуального аналізу і вивчення співвідношення між контекстом та мовою. Системно-функціональне дослідження такого роду є докладним описом не лише функцій та структур певної мови, а й контекстуальних вимірів реєстру, що втілені у відповідних семантичних та граматичних мовних структурах. Воно може пояснити, чому певні виміри контексту є важливими, а інші – ні. Також імовірним результатом таких досліджень має стати детальна класифікація відповідних структур та рис різних жанрів, а також пояснення зв'язків та співвідношень їх між собою, і, далі, визначення повторюваних та функціонально мотивованих характеристик жанрів, що притаманні тій чи іншій культурі.

Проведення відповідного жанрового та реєстрового аналізу є двокроковим: перший крок – це опис відповідних мовних структур досліджуваних текстів; другий – це пояснення відмінностей у використанні цих структур. На першому кроці з'ясовують, зокрема, рівень формалізованості досліджуваних текстів (наприклад, використання синтаксично ускладнених речень, стилістично забарвленої лексики, вживання або уникання форм на позначення особи тощо), міру виявлення авторської оцінки, ставлення, себто способів авторизації (наприклад, прикметників чи прислівників зі значенням підсилення чи

зменшення, оцінного ставлення тощо), особливості вживання відповідних мовних одиниць, що дає змогу дослідникові зробити припущення стосовно рівня знань автора (наприклад, використання професіоналізмів, цитація, інтертекстуальність чи, навпаки, вживання слів із широкою семантикою, посилання на прецедентні тексти, біблійні сюжети тощо). Другим кроком у реєстровому та жанровому аналізі є пояснення тих лінгвістичних відмінностей, що були виявлені на першому кроці (наприклад, якщо порівнюють текст з підручника та публічний виступ, визначають також вплив на перший з них академічного контексту, а на другий – соціального, в цьому випадку – спілкування лицем до лица з широкою аудиторією).

Дослідження жанрів, що їх використовує мовна особистість, та їхніх функціональних особливостей передбачає застосування дискурсивних категорій (когезія, когерентність, макрозв'язність,

мікрозв'язність, тема, тема мовця), одиниць дескриптивного дискурс-аналізу [4, с. 61–62], семантико-пропозитивних відношень, семантико-рольової організації змісту дискурсу. Такий підхід є структурно-функціональним: він дає змогу визначити характерні риси ієрархічної організації дискурсу (від елементарного до вищого рівня) та дослідити особливості їх функціонування на всіх рівнях.

Генологічні особливості дискурсів публічних мовних особистостей формують базисні особливості організації їхньої мовленнєвої діяльності. Саме вони окреслюють корпус окремо взятої публічної мовної особистості, виокремлюють найзагальніші характеристики її мовної компетенції, комунікативної компетенції та її тезаурусу. Структурно-функціональний підхід до створення дискурс-портрета публічної мовної особистості має враховувати осягнення всіх вище зазначених характеристик як первинного етапу її аналізу.

Список літератури

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – С. 237–280. – (Из истории советской эстетики и теории искусства).
2. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Флорій Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
4. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. / С. І. Куранова. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 208 с. – (Альма-матер).
5. Сухих С. А. Личность в коммуникативном процессе / С. А. Сухих. – Краснодар : ЮИМ, 2004. – 156 с.
6. Ухванова-Шмыгова И. Ф. Методология исследований политического дискурса. Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов / И. Ф. Ухванова-Шмыгова, А. А. Маркович, В. Н. Ухванов ; под общ. ред. И. Ф. Ухвановой-Шмыговой. – Минск : Технопринт, 2002. – Вып. 3. – 360 с.
7. Beaugrande R. de. Text, discourse, and process : Toward a multidisciplinary science of text / R. de Beaugrande. – London : Longman, 1980. – 351 p.
8. Dijk T. A. van. The study of discourse / Teun A. van Dijk // Discourse as structure and process. – London : SAGE Publications, 1997. – Vol. 1. – P. 1–34.
9. Eggins S. Genres and registers of discourse / Susanne Eggins, J. R. Martin // Discourse as structure and process. – London : SAGE Publications, 1997. – Vol. 1. – P. 230–256.

S. Kuranova

PUBLIC LANGUAGE PERSONALITY IN SOCIAL NETWORKS: FUNCTIONAL GENRE ASPECT

Multifaced research of speech communication as complex object asks for the necessity in using discourse analysis as contemporary linguistic method. Discourse analysis develops today within the measures of psycho-, socio-, political linguistics etc. It is also used in the bordering social and humanitarian sciences such as philosophy, history, psychology, literary science which in general supports the tendency of integration in modern scientific paradigm. The questions of discourse structures and its socio-cultural and ethnolinguistic types is genre characteristics of universal and ethnospecific aspects semantic models of contents description remain quite acute. The following basic categories of discourse analysis and their role in forming discourse portrait of public language personality are characterized: genre, register, context, language competence, communicative competence, and thesaurus.

Speech personality is a multi-level functional system which embraces three levels: speech activity (language competence), conversational activity (communicative competence), and the knowledge of the world (thesaurus). This is the unity of abilities of creating and comprehension of speech products (texts) which differ of degrees and complexity of reflection of surrounding and certain purposefulness as well. The systemic role of abovementioned categories of basic discourse analysis in creating discourse portrait is elucidated and illustrated.

Keywords: language personality, discourse, discourse analysis, linguistic genre, speech event, register.

Матеріал надійшов 07.09.2016